

EEN NIET-UITGEGEVEN MANIFEST VOOR DE TWEDE KAMER VERKIEZINGEN IN 1937.

ENIGE NOTITIES OVER EEN POLITIEKE DISCUSSIEGROEP VAN UTRECHTSE HOOGLERAREN IN DE JAREN 1936-1938.

Prof. dr. J. C. Franken (1891-1941). Hij was hoogleraar in de filosofie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht van 1932 tot en met 1941. (Collectie Universiteitsmuseum.)

Prof. dr. H. Wagenvoort (1886-1976) in de jaren dertig. Hij was hoogleraar latijnse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht van 1930 tot en met 1956. (Collectie Universiteitsmuseum.)

Prof. dr. P. Geyl (1887-1966) in de jaren dertig. Hij was hoogleraar in de vaderlandse- en algemene geschiedenis na de Middeleeuwen aan de Rijksuniversiteit te Utrecht van 1936 tot en met 1958. (Collectie Universiteitsmuseum.)

In het rijke archief 1) van de Utrechtse historicus en hoogleraar prof. dr. P. Geyl (1887-1966) bevindt zich een map met het opschrift „discussiegroep 1936-1937”, met daarin enkele resumés van voordrachten die door Utrechtse hoogleraren zijn gehouden. Deze voordrachten gingen over algemene politieke vraagstukken. Tussen andere correspondenties ontdekte ik een door Geyl geschreven schets voor een manifest van de Utrechtse discussiegroep voor de Tweede Kamer verkiezingen in mei 1937 en een begeleitend schrijven en een definitieve tekst van het manifest. Het begeleitend schrijven was ondertekend door de hoogleraren J. C. Franken (filosofie), P. Geyl en H. Wagenvoort (klassieke talen). Deze stukken vormden een aanleiding om te proberen iets meer over de activiteiten van deze discussiegroep te weten te komen.

Het was op zich zelf niet verwonderlijk dat in het midden van de jaren dertig in allerlei kringen over politiek

werd gediscussieerd. De toenmalige verhoudingen gaven er alle aanleiding toe.

Er was in de eerste plaats de grote economische crisis die in 1929 in de Verenigde Staten was uitgebroken en nu ook in Europa in 1935 in alle hevigheid om zich heen had gegrepen en massale werkloosheid had veroorzaakt. Op politiek terrein was dit niet zonder gevolgen gebleven. In een aantal landen, Duitsland en Italië voorop, was het toch al niet sterke parlementair-democratische systeem ten onder gegaan. In de overige landen van West-Europa functioneerde de parlementaire democratie, geconfronteerd met de reeds genoemde economische vraagstukken, veelal moeizaam. Scherpe partijtengstellingen maakten de vaak noodzakelijke parlementaire coalities tot zwakke bouwsels en wat erger was, het deed in vrij brede lagen van de bevolking het vertrouwen in de parlementaire democratie bepaald niet toenemen. Oriëntatie op radicale politieke partijen was in een aantal landen

duidelijk waarneembaar. Uiterst rechts op het politieke scala werd als oplossing voor alle politieke problemen de fascistische of nationaal-socialistische oplossing aangeboden en uiterst links werd het communisme als oplossing gepresenteerd.

Ook in Nederland, waar de economische crisis in de jaren dertig duidelijk merkbaar was geworden, groeide een politiek extremisme in de vorm van partijvorming op fascistische of nationaal-socialistische basis.

Afgezien van een al in de jaren twintig te constateren belangstelling voor fascistische en ultra conservatieve partijvorming, was op 14 december 1931 te Utrecht een partij op nationaal-socialistische basis opgericht. De Utrechters ir. A. A. Mussert en C. van Geelkerken zijn de initiatiefnemers geweest.

Deze partij, de N.S.B., bood radicale oplossingen voor de problemen van de parlementaire democratie en de stagnerende economie. Dat essentiële voorwaarden voor een vrije politieke gemeenschap, zoals vrijheid van meningsuiting, persvrijheid, parlementaire controle en parlementaire besluitvorming, daar niet toe behoorden werd eerst langzaam duidelijk. De oriëntatie op het nationaal-socialisme in Duitsland en het daar beleden racisme was niet onmiddellijk voor een ieder zichtbaar.

Zo kon deze partij bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in april 1935 maar liefst 7,94% van het totaal der uitgebrachte stemmen op zich verenigen. 2) Deze zeer snelle groei had een heilzaam schokeffect. In den lande begon men in te zien dat deze stroming zeer gevaarlijke kanten had. Een blik over de staatsgrens leerde ook hoe het nationaal-socialistische systeem werkte. Helaas bleef dit inzicht in het funeste van het nationaal-socialisme toch tot een relatief kleine groep beperkt. De grote politieke partijen, met uitzondering van de S.D.A.P., waarschuwden maar weinig tegen de gevaren van rechts. Anderzijds was er voor links het probleem van het ook niet onbesproken gedrag van het communisme in de Sovjet Unie - men denke aan de grote Stalinistische zuiveringsprocessen in die jaren - en na 1935 in Spanje. Er ontstonden echter niet-partijgebonden bewegingen om te waarschuwen dat het parlementair-democratische bestel dreigde te worden ondermijnd. Als onmiddellijke reactie op het succes van de N.S.B. bij de verkiezingen van april 1935 werd op 27 juni 1935 te Amsterdam de beweging Eenheid door Democratie (E.d.D.) opgericht. 3) In dat jaar drong ook de in Frankrijk wonende Nederlandse schrijver E. du Perron er bij zijn vriend en collega schrijver M. ter Braak op aan een Nederlands Comité d'action antifasciste et de vigilance op te richten, zoals dat in 1934 in Frankrijk was opgericht. Het Nederlandse Comité Waakzaamheid kwam echter pas op 30 juni 1936 te Amsterdam tot stand. 4)

Hoe reageerden nu de Utrechtse universiteit en in het bijzonder haar hoogleraren op deze gebeurtenissen en

op welke manieren bepaalden zij hiertegenover hun standpunt? In het algemeen moet worden vastgesteld dat de reacties van de hooggeleerden pasten in het landelijke universitaire beeld, dat inhield dat professoren zich niet met politiek maar slechts met wetenschap bezig hielden. Natuurlijk waren er op deze algemene regel uitzonderingen. Er waren altijd hoogleraren geweest die minister werden en er waren er die Kamerlid waren of anderszins politiek actief waren. Zij vormden echter een uitzondering. Ook Utrecht kende er enkelen in de jaren dertig.

Zo waren B. C. de Savornin Lohman (jurist) en H. Vischer (theoloog) kamerleden, was J. R. Slotemaker de Bruine (theoloog) minister geworden en deden F. C. Gerretson (historicus) en H. P. Blok (egyptoloog) aan politieke partijvorming. De eerste vier behoorden tot de protestants-christelijke partijen. De laatste twee experimenteerden met conservatieve en fascistoiden partijvorming, waar Gerretson zich overigens voor 1935 weer van distancieerde.

Daarnaast waren er natuurlijk hoogleraren die lid waren van een politieke partij en dat soms ook openlijk beleden, zoals de oud-historicus prof. dr. H. Bolkestein die lid was van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.).

Toch heeft, zij het op beperkte schaal, de uitslag van de verkiezingen in april 1935 ook aan de Utrechtse universiteit doorgewerkt.

De beweging Eenheid door Democratie zocht ook binnen de Utrechtse universiteit onder het corps hoogleraren aanhang te krijgen. Zo schreef de voorzitter van de afdeling Utrecht, de heer G. Verschuur, op 21 oktober 1936 aan Geyl 5) of deze zich wilde aansluiten bij de beweging en hij noemde in zijn schrijven dat de hoogleraren U. G. Bijlsma (farmaceut), L. Wolff (wis-kundige), Th. van Leeuwen (medicus) en H. Bolkestein al lid waren, naast de voor Geyl bekende Utrechters W. A. F. Bannier (historicus), C. D. J. Brandt (historicus) en P. H. Ritter jr. (litterair criticus).

Geyl aanvaardde dat lidmaatschap zoals blijkt uit een schrijven aan het Comité Waakzaamheid op 22 oktober 1936, waarin hij een lidmaatschap van het Comité afwees, maar tegelijk mededeelde: „Ik ben deze dagen toegetreden tot de Beweging Eenheid door Democratie“.

Geyls motivering om niet tot Waakzaamheid toe te treden is ook interessant. Hij schreef onder andere:

„Uw Comité richt zich tegen het nationaal-socialisme alleen. De „ontbindingsverschijnselen“ die in de toelichting worden opgenoemd, en die gij wilt bestrijden, worden echter door het communisme evenzeer bevorderd, met uitzondering van de rasbegoocheling. „De wetenschap tot dienstmaagd van een mythologie vernederen, ambtsontzetting en verjaging van tal van haar beoefenaren als strijdmiddel tegen humanistische ideeën, vervolging van anderen en hun overtuiging“ - dit zijn trekken van het communisme zo goed als van het nationaal-socialistisch systeem.“ 6)

In dit klimaat van front maken tegen de politieke idea-

len van extreem links en extreem rechts moet ook de politieke discussiekring van een aantal Utrechtse hoogleraren zijn ontstaan.

De eerste bijeenkomsten van deze discussiegroep moeten in 1936 hebben plaats gevonden. Gegevens over de oprichting ontbreken echter. In december 1936 kwam de groep al met een voorstel voor een manifest dat zou moeten dienen als een appèl aan het Nederlandse volk om bij de komende verkiezingen voor de Tweede Kamer in mei 1937 niet op extreem linkse of extreem rechtse partijen te stemmen.

De kern van de discussiegroep zou zijn gevormd door de hoogleraren J. C. Franken, H. Wagenvoort en P. Geyl, waarbij vermoedelijk Franken en Wagenvoort de initiatiefnemers zijn geweest. 7) Zij hebben gedrieën waarschijnlijk als een soort secretariaat voor de groep gefunctioneerd. Uit de verzendlijsten die bij een aantal stukken zijn gevoegd kunnen we ons enigszins een beeld vormen van de deelnemers. Naast de drie genoemde hoogleraren, deden er uit deze faculteit nog mee:

H. Bolkestein, N. J. H. Gerlach Royen, L. van Vuuren en F. C. Gerretson 8). Verder waren er de juristen W. P. J. Pompe en J. H. W. Verzijl, de theologen H. Th. Obbink en S. F. H. J. Berkelbach van der Sprenkel, de econoom G. M. Verrijn Stuart en de chemicus H. R. Kruyt. Het aantal regelmatige deelnemers bedroeg zo'n 12 à 13 hoogleraren. Gemiddeld waren er in de periode 1935-1940 zo'n 106 gewone, buitengewone en bijzondere hoogleraren aan de universiteit verbonden, zodat iets meer dan 10% van de hoogleraren deel uitmaakte van de discussiegroep. 9)

Uit een ongedateerd manuscript van Geyl, een aantekening voor een voordracht voor de discussiegroep én een verslag van de discussie 10) blijkt het doel van de groep te zijn, naar de formulering van Geyl:

„zoeken naar wat ons verenigt tegenover de extreme, cultuurverwoestende stromingen die van het buitenland uit hier binnendringen en vervolgens naar mogelijke richtlijnen voor positieve politiek”.

Geyl pleitte in deze voordracht voor een aanvaarding van het nationale element in de geschiedenis en cultuur van een land, maar verwierp tegelijk racisme en nationaal-socialisme. Hij omschreef de zin van nationalisme als volgt:

„Nationalisme is (- - -) een bewustzijn van lotsverbondenheid hoofdzakelijk op cultuurgemeenschap berustende: zo opgevat heeft het cultuur vormende kracht en laat (het) zich ongedwongen met Europeanisme, internationalisme, humanisme verbinden.”

Deze qua vakdisciplines en qua geloofs- en politieke overtuiging tamelijk heterogene groep wilde eind 1936 overwegen of de kring niet naar buiten moest treden met een manifest waarin werd gewaarschuwd tegen extreem links en extreem rechts in de politiek. Verder zou men moeten beraadslagen over uitbreiding van de kring en het bieden van een politiek alternatief. 11)

Het manifest, opgesteld door Wagenvoort, zoals uit

de begeleidende brief blijkt, en geamendeerd door Geyl en Franken luidt als volgt:

„Nederlanders!

Vertrouwelijk

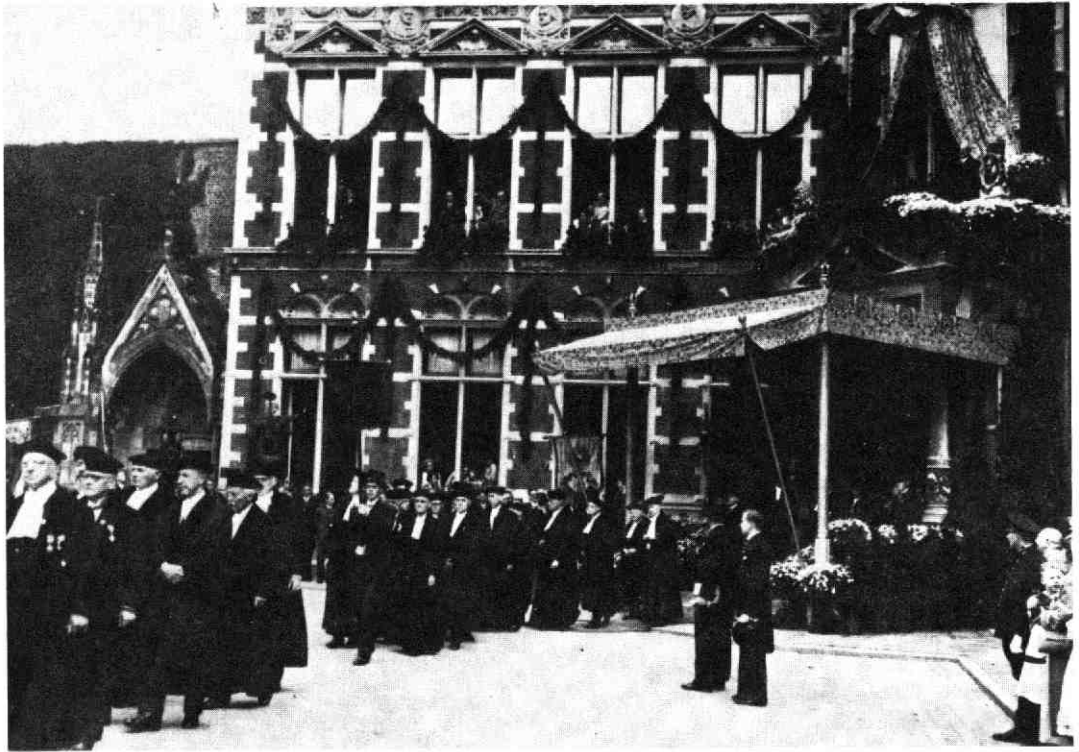
Ondergeteekenden, allen hoogleraar aan een der Nederlandsche universiteiten of hoogeschoolen, voor het merendeel niet gewoon en niet in staat aan het politieke leven praktisch deel te nemen, gevoelen zich niettemin gedrongen, een woord van waarschuwing, maar ook van bemoediging, tot u te richten.

Wij behooren tot verschillende politieke en godsdienstige richtingen en willen onze onderlinge geschillen geenszins verdoezelen. Maar wij zien met bezorgdheid, hoe ernstige gevaren onze volksgemeenschap in haar ongereptheid, ja in haar bestaan, bedreigen. Wij zien, hoe partijen aan den uitersten linker- en aan den uitersten rechtervleugel aansturen op de instelling van een dictatuur, die het Nederlandsche volkskarakter in zijn wezen zou aantasten! Wij zien de vrijheid van ons geestelijk leven, van godsdienst en wetenschap, van het gezinsleven, bedreigd. Daarom kunnen wij niet zwijgen!

De tradities van het Nederlandsch staatkundig, maatschappelijk en geestelijk leven verdienen de verachting niet, waaraan men ze van die twee zijden wil prijsgeven. Volgens deze tradities wordt elk lid der volksgemeenschap beoordeeld niet naar stand of ras, maar naar zijn bereidheid om haar naar zijn vermogen loyaal te dienen. Volgens deze tradities wordt de waarde der Christelijke beginselen voor dit volksleven erkend en volledige godsdienstvrijheid gewaarborgd. Het constitutioneel Koningschap is onder het Huis van Oranje van deze tradities een hechte pijler gebleken. De Nederlandsche volksgemeenschap verafschuwt den oorlog en heeft den vrede lief; daarom zal zij nooit aanvallen, maar wel krachtig zich ten afweer voorbereiden tegen elken aanslag op haar zelfstandigheid en elke poging om haar te maken tot een willoos werktuig van imperialisme.

Die gemeenschap is de eendrachtige inspanning en strijd waard van allen, die van goede wille zijn; wanneer zij allen in dezen zwaren tijd eer zien op dat, wat vereenigt, dan op hetgeen scheidt, dan stellen wij vol vertrouwen in de toekomst van ons volk. Daarbij zien wij niet over het hoofd, dat belangrijke vragen moeten opgelost worden. Zoo stellen de eischen van sociale gerechtigheid steeds nieuwe problemen, terwijl meer en meer de vraag zich opdringt hoe het deskundig element in het landsbestuur versterkt kan worden. Wij zijn echter overtuigd, dat hervormingen het best door middel van onze aloude democratische gebruiken van vrij en redelijk overleg geschieden kunnen. Tegenover hen, die dezen grondslag zelf van onze nationale instellingen en samenleving ondermijnen, moeten wij ons met vereende krachten te weer stellen.

Nederlanders! Voorzoover gij aangesloten zijt bij een politieke partij, die de dictatuur verfoeit, blijft haar trouw! Gij, die bij geen partij zijt aangesloten, laat u niet dringen naar Communist of Nationaal-socialist!" 12)

Een moment uit het traditionele academische leven. Een deel van de stoet hoogleraren op weg naar de Domkerk op 23 juni 1936 om de viering van het driehonderdjarig bestaan van de Rijksuniversiteit bij te wonen. (Collectie Universiteitsmuseum.)

De beraadslagingen over dit manifest op maandag 28 december 1936 ten huize van Wagenvoort hebben niet tot overeenstemming geleid. Het manifest is voorzover wij hebben kunnen nagaan nimmer gepubliceerd. In het archief van Geyl is geen enkel bewijs hiervoor te vinden, in het Utrechts faculteitenblad is het niet verschenen en ook prof. Verzijl bij wie wij navraag deden, kon zich niets herinneren over publicatie van het manifest en een onderzoek door hem zelf in zijn archief ingesteld had hem in de mening gesterkt dat het een discussiestuk was gebleven. Ook is in de papieren van Geyl niets gebleken van contacten met hoogleraren buiten Utrecht over deze affaire. Alleen in de briefwisseling met Gerretson komt de discussiegroep ter sprake. Het is echter mogelijk dat papieren van en over de discussiegroep tegelijk met materiaal over Eenheid door Democratie bij het uitbreken van de oorlog door Geyl is vernietigd. 13)

De mislukking om eventueel met anderen naar buiten te treden heeft er toch niet toe geleid dat de discussiegroep verdween. Uit het schaarse materiaal blijkt dat de groep op 17 april 1937 een voordracht van H. R. Kruyt heeft aangehoord 14). Op 2 juni 1937 sprak J. C. Franken om half acht des avonds op het Geografisch Instituut op de Drift over „Geestelijke, oekonomische en politieke vrijheid” en op 16 oktober 1937 hield G. M. Verrijn Stuart een voordracht over

„Stabilisatie der economische ontwikkeling door middel van ordening van het geld en het bankwezen”, ten huize van J. C. Franken, Julianalaan 2 te Utrecht. 15) Ook werden er sprekers van buiten uitgenodigd. Op 25 mei 1938 kwam ir. H. Vos ten huize van Geyl, Willem Barentzstraat 5, spreken over „het Plan van de Arbeid en de tegenwoordige houding van de S.D.A.P. ten aanzien van de klassenstrijd”. 16)

Het was niet gelukt om met een voldoende vast omlijnd plan naar buiten te treden. Te grote onderlinge ideologische verschillen en de traditionele hooggeleerde terughoudendheid in politicis zullen aan deze beslissing niet vreemd zijn geweest. De uitslag van de verkiezingen voor de Tweede Kamer in mei 1937 maakte een duidelijk optreden naar buiten ook minder noodzakelijk. De N.S.B. behaalde nu slechts 4,22% van het totaal der uitgebrachte stemmen. 17)

Anderzijds werd de algemene politieke situatie in Europa steeds dreigender en dat was voor een aantal leden uit deze professorenkring een reden om toch meer naar buiten te treden en ook politiek leiding te geven aan het Nederlandse volk. Eenheid door Democratie en het Comité Waakzaamheid boden daartoe goede gelegenheden.

Geyl en Bolkestein spraken in de jaren 1936 tot mei 1940 regelmatig voor E.d.D. Maar dat dit spreken over politieke zaken in het openbaar voor hoogleraren

niet vanzelfsprekend was blijkt wel uit een opmerking van Bolkestein toen zij op 16 februari 1937 samen in Tivoli te Utrecht spraken. Bolkestein zei tegen Geyl, terwijl ze samen het podium opliepen: „Een academisch schandaal”. 18) Gelukkig hebben zij en anderen zich niet laten weerhouden door dit soort vooroordelen.

Naast de waarschuwingen via E.d.D. en Waakzaamheid om de parlementaire democratie niet ten onder te laten gaan, zocht men ook naar wegen om de traditionele politieke partijen nieuw leven in te blazen. Zo probeerde de socialistische predikant W. Banning in de jaren dertig socialisme, christendom en nationalisme met elkaar te verzoenen. Via de Woodbrookers organisatie te Bentveld werden er conferenties over deze thematiek georganiseerd en naast anderen treften we hier ook leden van de Utrechtse discussiegroep aan.

Op 22 juni 1937 schreef Banning aan Geyl 19) dat hij naar aanleiding van de uitslag van de Kamerverkiezingen dacht over de vorming van

„een breed front van intellectuelen, die zich zouden kunnen verzamelen onder een vlag als: Christendom, Democratie, Socialisme. Ik bedoel daarmee niet, dat deze intellectuelen allen een Christelijke of socialistische overtuiging hun persoonlijk eigendom zouden moeten noemen, maar eenvoudig het historisch inzicht dat het geestelijk en politiek leven in ons land een zo goed mogelijke innerlijke verstandhouding tussen deze geestelijke krachten nodig heeft. (---) Als gemeenschappelijke basis zou ik daarbij willen stellen, het besef van het behoren tot één nationale gemeenschap, wier krachten door Christendom, Democratie en Socialisme in belangrijke mate is en wordt bepaald.”

Op een conferentie te Bentveld op 26-27 maart 1938 waren uit Utrecht genodigd J. C. Franken, H. R. Kruyt, W. P. J. Pompe en P. Geyl. 20) Deze conferenties, die ook al eerder en elders - men denke aan gelijksoortige ontmoetingen op het conferentieoord van de Nederlandsche Christen Studenten Vereeniging te Woudschoten bij Zeist en in de Volkshogescholen, met name te Bakkeveen - hadden plaats gevonden, hebben een voortzetting gekend in de besprekingen over nieuwe partijvorming en het filosoferen over een politieke „doorbraak” in de bestaande partijen, waarbij de vooruitstrevende confessionelen over zouden gaan naar de sociaal democratie, in de gijzelaarskampen te St. Michielsgestel in de tweede wereldoorlog. 21)

Misschien is het hier de plaats om iets nader op Geyls politieke denkbeelden in te gaan. Eerst tijdens zijn gijzeling in St. Michielsgestel kwam Geyl tot een definitieve keuze voor de sociaal democratie. Hij had van jongsafaan sterke sympathie voor deze politieke stroming gevoeld, maar zijn nog hart-

tochtelijker keuze voor het nationalisme had hem van toetreding weerhouden.

Terug in het vaderland in 1936 wilde hij, zonder een politieke loopbaan naast of ter vervanging van zijn professoraat te verlangen, toetreding tot de S.D.A.P. nog eens overwegen. De algemene politieke toestand en de groeiende neiging tot het oprichten van politieke partijen met een ondemocratisch karakter brachten hem tot dit besluit.

In de loop van 1936 volgden gesprekken met ir. J. W. Albarda, de fractievoorzitter van de S.D.A.P. in de Tweede Kamer, en met dr. H. Wiardi Beckman, hoofdredacteur van het socialistische dagblad *Het Volk*. Toch bleven ook nu Geyls oude bezwaren ten aanzien van de Nederlandse sociaal democratie, het gebrek aan begrip voor het nationalisme en de afkeer van een van werkelijkheidszin getuigende defensiepolitiek, bestaan. Uiteindelijk trad hij niet tot de partij toe en hij formuleerde zijn bezwaren in een brief aan Albarda als volgt:

„de houding van de partij in het defensievraagstuk, die ik overigens nog volstrekt onvoldoende acht, . . . Maar ik ben ten slotte tot de overtuiging gekomen, dat er op het punt van nationalisme - en dan zowel ten aanzien van de betekenis voor ons eigen volk en onze eigen cultuur van nationale grondslagen als ook ten aanzien van nationaliteitsvraagstukken elders vooral natuurlijk in Vlaanderen waarbij wij organisch betrokken zijn, - in de S.D.A.P. temperamenteel en principieel nog een te negatieve geesteshouding bestaat, dan dat ik mij daar thuis bij zou kunnen voelen.” 22)

Albarda aanvaardde Geyls afwijzing van het partijlidmaatschap, evenals Wiardi Beckman dat deed. Eerst gesprekken met W. Drees en mr. M. van der Goes van Naters in St. Michielsgestel in de oorlog zouden voor Geyl de beslissende stap van toetreding tot de S.D.A.P. mogelijk maken. In mei 1945 werd hij lid van de S.D.A.P., weldra Partij van de Arbeid geheten.

Inmiddels was met de Anschluss in Oostenrijk, maart 1938, en de uitverkoop van Tsjecho-Slowakije door Frankrijk en Engeland aan Duitsland op de conferentie te München in september 1938 het oorlogsgevaar nog reëler geworden. De val van de Tsjechische president Benesj bracht E.d.D. en het Comité Waakzaamheid zelfs tot samenwerking. Geyl sprak in Utrecht (11-10-1938) en Amsterdam (17-10-1938) voor Waakzaamheid en werkte met de hoofdredacteur van het *Utrechtsch Nieuwsblad*, mr. G. J. van Heuven Goedhart, mede aan een handtekeningen actie voor sympathiebetuigingen aan Benesj. Ook de verlening van politiek asyl aan vluchtelingen uit Duitsland had zijn volle aandacht en met collega's in en buiten Utrecht probeerde hij de regering tot een ruimer toelatingsbeleid te bewegen. 23)

Wanneer we de balans opmaken dan is het eindoor-

deel niet zonder meer positief. Terwijl de democratie in Europa en ook in Nederland duidelijk werd bedreigd, heeft de academische wereld, de Utrechtse niet uitgezonderd, weinig leiding gegeven en was slechts een gering aantal hoogleraren bereid de ivoren toren te verlaten om in woord en geschrift in de politieke arena en daarbuiten de democratische waarden van onze samenleving te verdedigen. We hebben kunnen constateren dat ze er in Utrecht evenals elders geweest zijn, maar het was een Gideonsbende en de vruchten van de overwinning heeft ze niet mogen smaken. Verscheidenen van hen hebben in de oorlog de nadelige gevolgen van hun houding onderzocht. Ze hebben in zijn gezelschap gezeten of werden wegens verzetsdaden gearresteerd. Het is het waard de herinnering aan deze *primi inter pares* levend te houden. Het geringe politieke en maatschappelijke engagement van het merendeel der hoogleraren in Utrecht en elders heeft in en na de oorlog van de kant van de studenten geleid tot een hard oordeel over de zwakke leiding die zij in deze moeilijke periode van hun leermeesters hadden ontvangen. Het valt in dat kader ook op dat in Utrecht naast een aantal hoogleraren dat gegijzeld was en of actief was in het verzet, er na de oorlog toch negen hoogleraren hun functie moesten neerleggen en dat veertien hoogleraren werden gestaakt (voorlopige niet oneervolle schorsing), van wie er een aantal later ernstig berispt werden. 24)

Als er uit het verleden een les te leren valt dan is het in dit geval dat naast andere vormen van weerbaarheid geestelijke weerbaarheid een zaak is die heel de natie moet aangaan en dat dit niet beperkt mag en kan blijven tot het werk van enkelingen.

drs. P. van Hees

Noten:

- 1) Het archief Geyl berust op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht.
- 2) Zie *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 14 (Haarlem 1979) 249. De N.S.B. bereikte in 1935-1936 een hoogtepunt in het ledental: 33.000 - 52.000. In 1940 waren er 31.000 leden.
- 3) Deze beweging begon met 71 leden, maar telde in 1936 al 6.000 leden en in 1938 al 30.000 leden. Zie *A.G.N.*, dl. 14, blz. 252.
- 4) Zie H. van Galen Last ed., *Menno ter Braak en E. du Perron. Briefwisseling 1930-1940*. (4 dln., Amsterdam 1962-1967) dl. 4, 459n. - 460n.
- 5) Brief in archief Geyl, map Nederlandse correspondentie 1936. Geyl was met ingang van 1-1-1936 als opvolger van dr. G. W. Kernkamp aan de Utrechtse universiteit benoemd. Voordien was hij hoogleraar te Londen (1919-1935).
- 6) Brief in archief Geyl in doorslag en in kopie. Map correspondentie Nederlanders 1936.
- 7) Dit blijkt uit een aantekening van Geyl op een van de stukken van de discussiegroep. De aantekening is van veel latere datum. Vermoedelijk uit de jaren vijftig. Map discussiegroep 1936-1937 in arch. Geyl.

- 8) F. C. Gerretson maakte toen nog deel uit van de bijzondere faculteit voor indologische studiën aan de Utrechtse universiteit. Eerst in 1939 werd hij buitengewoon hoogleraar in de constitutionele geschiedenis en had hij in die kwaliteit ook zitting in de faculteit der letteren.
- 9) Deze gegevens zijn ontleend aan de *Series lectionum* over de jaren 1935-1940. De series zijn opgenomen in *Jaarboek van de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1934-1935* en volgende jaren.
- 10) Manuscripten alle in archief Geyl, map discussiegroep 1936-1937.
- 11) Zie het begeleidend schrijven bij het manifest. In handschrift aanwezig in het archief Geyl (map discussiegroep 1936-1937). De begeleidende brief is evenals het handschrift van het manifest van de hand van de latinist dr. H. Wagenvoort.
- 12) Uit het begeleidend schrijven (zie voorgaande noot) blijkt dat het manifest door Wagenvoort is opgesteld en door Geyl en Franken is geamendeerd. Het exemplaar in het handschrift van Wagenvoort is hier afgedrukt.

Geyls eigen versie wijkt nauwelijks af van de eind versie die hier is afgedrukt. Enkele verschillen zijn:
 Het einde van de 2e alinea luidt bij Geyl:
 „Wij zien de vrijheid van ons geestelijk leven, van godsdienst en wetenschap bedreigd. Wij zien communistische en fascistische leiders hun instructies uit het buitenland halen. Zoo kunnen wij niet zwijgen.”
 De 4e alinea luidt bij Geyl:
 „Eerbied voor onze tradities brengt geenszins mee dat men op staatkundige of maatschappelijke toestanden geen ernstige kritiek kan oefenen of afwerend staan moet tegenover pogingen tot hervorming. Wij zijn echter overtuigd dat hervormingen het best door middel van onze democratische gebruiken van vrij en redelijk overleg geschieden kunnen. Tegenover hen die dezen grondslag zelf van onze nationale instellingen en samenleving ondermijnen, moeten wij, zonder dat een zijn beginselen of overtuigingen in het minst verwatert, meer zien op wat ons vereenigt dan op wat ons scheidt.”

- 13) Zie „Levensverhaal (tot 1945)”, in P. Geyl, *Pennestrijd over staat en historie*. (Groningen 1971) 346.
- 14) Zie Geyl aan Gerretson, 16-4-1937. Deze brief wordt gepubliceerd in *Briefwisseling Gerretson - Geyl*, verzorgd door P. van Hees en G. Puchinger. (5 dln., Baarn 1979-...) dl. III.
- 15) Zie map discussiegroep 1936-1937.
- 16) Zie Geyl aan Gerretson, 12-5-1938. Zie ook n. 14.
- 17) Zie noot 2.
- 18) Zie „Levensverhaal”, in Geyl, *Pennestrijd*, 341.
- 19) Brief in arch. Geyl, map correspondentie Nederlanders 1938.
- 20) Zie Banning aan Geyl, 15-3-1938 en idem, 30-4-1938. Map correspondentie Nederlanders 1938.
- 21) Zie Madelon de Keizer, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd*. Alphen a. d. Rijn 1979.
- 22) Zie Geyl aan Albarda, 9-2-1937. Kopie in arch. Geyl, map correspondentie Nederlanders 1937.
- 23) Zie „Levensverhaal”, in Geyl, *Pennestrijd*, 341-342. Eveneens enkele brieven in map correspondentie Nederlanders 1938.
- 24) Deze getallen dank ik aan dr. S. Y. A. Vellenga te Utrecht. De namen en de aantallen van ontslagen, gestaakte en berispte hoogleraren zijn o.a. gepubliceerd in de lokale dagbladen. Het aantal hoogleraren was in 1945 na de oorlog nauwelijks hoger dan in 1940 toen het 111 bedroeg.